

LIETUVIŲ BENDRINĖS KALBOS SAMPRATOS ISTORIJA
(XIX AMŽIAUS ANTROJI PUSĖ – XX AMŽIAUS PRADŽIA)

Santrauka

Šis straipsnis skirtas lietuvių bendrinės kalbos (toliau – bk) sampratos formavimosi istorijai, jo tikslas – parodyti, kada visuomenė ar bent jos dalis ėmė suvokti turinti bk, kaip ją suprato, kaip ta samprata keitėsi.

Iki XVIII–XIX amžiaus sandūros nebuvo tokios lietuvių kalbos atmainos ar varianto, kurį visuomenė ar jos dalis būtų laikiusi *bendra kalba*. XVIII amžiaus pabaigoje ir XIX amžiaus pradžioje bk tapo ne vieno žemaičių autoriaus mąstymo objektu. Giedrius Subačius rekonstravo tokią žemaičių autorių kurtos ar siekiamos sukurti bk sampratą: „bk *bus* bendra ir vienoda visiems viešoji tautos kalba“ (1998: 20–21). Šiuo etapu kurti atskiri standartizuoti kalbos modeliai, kurie į bendrinę kalbą neišaugo.

Domėjimasis bk klausimu suintensyvėjo antrojoje XIX amžiaus pusėje. Kai kuriems bk modelių kūrėjams (Antanui Baranauskui, Kazimierui Jauniui, Jonui Basanavičiui) atrodė reikalinga tik rašomoji bk, kuri koduotų įvairių tarmių ypatybes, tarties bendrinti nenorėta.

Nelegalios lietuviškos periodinės spaudos, pirmiausia *Aušros* (1883–1886) leidėjai savo bk modelio pagrindu pasirinko vieną – Didžiosios Lietuvos ir Rytų Prūsijos lietuvių vakarų aukštaičių tarmę. Netrukus labiau išsilavinusi visuomenės dalis ėmė suprasti, kad tarminis pagrindas bk pasirinktas, ir pasisakė turinti bk. Beveik tuo pat metu, kai fiksuojama turima rašomoji bk, pradedama mąstyti ir apie šnekamąją bk, kyla poreikis šnekėti rašomąja bk. Taigi paskutiniai XIX amžiaus dešimtmečiai apibūdinantini kaip kritinis laikotarpis, kai bk imama suprasti ne kaip būsima, bet kaip jau esama, vartojama ar stengiamasi vartoti.

Aptariamuoju laikotarpiu bk imtas kelti grynumo reikalavimas, vadinasi, visuomenė, dar neturėdama ją kodifikuojančio veikalo, jau nebetoleravo nelietuviškumo. Be to, pradedama siekti, kad bk būtų vartojama ne tik spaudoje ir tarpusavio bendravimui, bet ir kitose srityse (bažnyčioje, antkapių užrašams rašyti).

Mąstyta ir apie bk vartojimo teritoriją, bk imama suprasti ne tik kaip visų lietuviškai kalbančių teritorijų, bet ir kaip kitose šalyse gyvenančių lietuvių kalba

Paskutiniais XIX amžiaus dešimtmečiais kyla poreikis kodifikuoti bk. Kodifikacijos funkciją atliko 1901 m. išėjusi Jono Jablonskio *Lietuviškos kalbos gramatika*. Visuomenei šis bk kodų rinkinys atrodė autoritetingas, juo imta remtis.

Panaikinus spaudos lotyniškaisiais rašmenimis draudimą 1904 m., bk tapo teisėta spaudos kalba, Lietuvai tapus nepriklausoma valstybe – valstybinė (tai įtvirtinta Lietuvos valstybės konstitucijoje 1922 m.), pradėta vartoti administracijos ir švietimo įstaigose, tad ir jos funkcijos pradėjo plėstis sparčiau.

Pranas Skardžius 1927 m. *bendrinę kalbą* apibūdino kaip visos tautos („kad tos *tautos* žmonės tarpusavy galėtų lengviau ir greičiau susikalbėti, susižinoti“; kalba, kurią galėtų suprasti *viso krašto* žmonės“), valstybės (bk „yra tapusi bendra *visam kraštui, visai valstybei*“) bendrą kalbą.

ESMINIAI ŽODŽIAI: bendrinė kalba, rašomoji bendrinė kalba, šnekamoji bendrinė kalba, grynumas, kodifikacija.

JURGITA VENCKIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

jurgita.venckiene@lki.lt